

Management chráněných území v České republice

P. Mackovčín: Management of Protected Areas in the Czech Republic. Život. Prostr., Vol. 39, No. 2, 67 – 71, 2005.

Considering the degradation of many protected areas that are among the oldest in Europe, it was necessary to reevaluate the overall state of nature and landscape protection in the Czech Republic. The conservation character of nature and landscape protection gradually changed to that of an active care. We can speak about the active care after the landscape from the mid-1990s as supported by the landscape forming programs of the Ministry of the Environment of the Czech Republic. Financial means of the program Landscape protection are used in a rational way mainly for nature protection in the specially protected areas. These investments significantly contribute to the increase of biodiversity in these areas. The author also mentions some special cases of management interventions that are only a small part of those which are realized in large-scale protected areas and the especially protected small-scale areas.

Chráněná území v České republice patří k nejstarším v Evropě, jejich ochrana sahá do první poloviny 19. stol., kdy je tehdejší osvědčení majitelé lesů ponechali bez zásadních hospodářských zásahů. Dne 28. 8. 1838 napsal hrabě Jiří Augustin Langueval-Buquay inspektorovi svého panství: „Rozhodl jsem se zachovat zmíněnou lesní část jako památník dávno minulých dob názorovému požitku pravých přátel přírody.“ Územní ochrana tohoto lesního ekosystému v Novohradských horách trvá dodnes formou Národní přírodní rezervace Žofínský prales.

V období první Československé republiky byla péče o přírodní památky součástí památkové služby zařazené do resortu školství a národní osvěty. Za chráněná se vyhlášovala jen malá území, i když z toho období pocházejí první návrhy na vyhlášení velkoplošné ochrany Krkonoš. V r. 1938 existovalo v Československé republice 160 lokalit s územní ochranou. Po druhé světové válce až do r. 1990 lze v rozvoji systému zvláště chráněných území v ČR sledovat pozitivní trendy, nebo alespoň jejich náznaky v zavádění řízené péče – managementu, zejména v některých maloplošných chráněných územích. V přístupu ke chráněným územím přetrvával spíše princip konzervační. Jeho základní premisí byla snaha zachovat předmět ochrany bez jakéhokoliv zásahu do území. Louky se měnily v druhově méně pes-

trá lada, nebo zarůstaly náletem dřevin a předmět ochrany se z nich vytrácel. Péče stála, až na výjimky, jen na dobrovolných zájmových skupinách tíhnoucích k přírodě.

Kategorizace chráněných území

Až v 90. letech 20. století se změnou geopolitických a hospodářských poměrů nastaly převratné změny aj v téhle oblasti. Po r. 1989 vzniklo ministerstvo životního prostředí a byl přijat na svoji dobu velmi pokrokový zákon č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny, který definuje poslání a podmínky pro *velkoplošná chráněná území* (dvě kategorie ochrany: národní parky a chráněné krajinné oblasti) a *maloplošná zvláště chráněná území* (čtyři kategorie ochrany: národní přírodní rezervace, národní přírodní památky, přírodní rezervace a přírodní památky, tab. 1).

Klasifikace chráněných území, kterou vypracovala IUCN, je mnohem obsáhlejší, protože musí pokrýt nejrozmanitější typy předmětu ochrany, a to nejen v Evropě. Její dogmatické uplatnění na podmínky ČR není úplně možné. Členění podle IUCN zahrnuje:

- přísná přírodní rezervace / vědecká rezervace,
- národní park,

Velkoplošná zvláště chráněná území České republiky

- přírodní památka,
- rezervace pro ochranu přírody / řízená přírodní rezervace / rezervace nedotčené přírody,
- chráněná krajina,
- rezervace na ochranu přírodních zdrojů,
- přírodní biotická oblast,
- managementové území mnohonásobného využití / řízená oblast ochrany přírodních zdrojů,
- biosférická rezervace,
- lokalita světového dědictví.

Všechna vyhlášená chráněná území by měla mít zpracovány a schváleny dokumenty, které připouštějí jenom takové využívání, jež umožní předmět ochrany zachovat i do budoucna.

V České republice jsou takovými strategickými dokumenty plány péče pro celé území NP a CHKO, které slouží jako podklad pro tvorbu lesních hospodářských plánů a osnov, územních plánů a směrných vodohospodářských plánů. Vedle základního popisu území obsahují i jeho ekologické problémy, především

přehled potřebných obecných i místně identifikovatelných opatření a projektů diferencovaných podle zón (celkem jsou 4 zóny) včetně mechanismů jejich zajištění. Ve velkoplošných chráněných územích (VCHÚ) existují i plány obsahující návrh lokalit k realizaci vyplývajících ze schválených územních plánů nebo generelů a projekty územních systémů ekologické stability s konkrétním návrhem realizace skladebných částí v krajině a plány péče o národní přírodní rezervace, národní přírodní památky a pro přírodní rezervace a přírodní památky, které jsou stěžejními dokumenty i mimo VCHÚ.

Plány péče o vymezená území

Zákon č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny v § 38 ukládá povinnost usměrňovat vývoj v maloplošných zvláště chráněných územích prostřednictvím plánů péče o vymezené území. Tyto plány prodělaly rovněž bouřlivý vývoj. Mnohé byly vytvářeny se značnou erudicí, naproti tomu jiné často neobsahovaly re-

álný odhad ekonomických ukazatelů navržených opatření. Mnohdy se projevovala regionální odlišnost ve výkladu toho, co má plán obsahovat, ale i jak postupovat v managementu, jež zajistí přiblížení se k cílovému stavu. Až směrnice Ministerstva životního prostředí ČR stanovila s účinností od 1. 11. 2004 závazný postup zpracování a schvalování plánů péče o národní přírodní rezervace, přírodní rezervace, národní přírodní památky, přírodní památky a jejich ochranná pásma. Tato směrnice navazovala na obdobnou metodiku z r. 2000. Výrazným pomocníkem při zhotovování těchto plánů je dvoudílná příručka zabývající se péčí o přírodní a přírodě blízké části území České republiky vycházející ze zákona o ochraně přírody a krajiny. První část je věnována nelesním společenstvům (Petříček a kol., 1999), druhá lesním společenstvům (Míchal, Petříček a kol., 1999). Cílem obou je přispívat k udržení a obnově přírodní rovnováhy v krajině, k ochraně rozmanitosti forem života a přírodních hodnot.

V devadesátých letech 20. století nastal v ČR posun od konzervační k aktivní péči o chráněná území. Do r. 1996 se managementová opatření hradily především z provozních prostředků NP, CHKO i Agentury ochrany přírody a krajiny ČR a okresních úřadů, v menší míře z dotací. Od r. 1996 byly zřízeny fondy na podporu péče o přírodu a krajinu, a to nejen v rámci rozpočtové kapitoly MZP ČR, okresních úřadů (resort ministerstva vnitra), ale i Státního fondu životního prostředí (SFŽP ČR). Nejdůležitějším finančním nástrojem k podpoře navržených opatření v krajině a chráněných územích je *Program péče o krajinu*. V rámci něho se postupně podrobněji specifikovaly oblasti čerpání. MZP ČR každoročně vydává směrnici pro Program péče o krajinu, kterou se upravují všechny postupy od podávání žádostí, smluvní zajištění až po uvolňování finančních prostředků. Podporují se především opatření v maloplošných zvláště chráněných územích, zejména:

- vyhotovení plánů péče,
- údržba a budování technických zařízení nebo objektů sloužících k zajištění státem deklarovaných zájmů v MZCHÚ (geodetické vyznačení hranic v terénu, zhotovení geometrických plánů, výroba a instalace informačních tabulí, zařízení usměrňující pohyb návštěvníků uvnitř chráněných území, především turisticky exponovaných tras, dále údržbu, opravu a budování stanovišť ohrožených druhů rostlin a hnízdišť zvláště chráněných živočichů,
- zásahy vedoucí k odstranění nežádoucích vlivů (např. likvidace nepůvodních druhů rostlin, jako je netýkavka – *Impatiens glandulifera*, krídlatka – *Reynoutria* spp. a bolševník – *Heracleum mantegazzianum*), tlumení epidemicky se šířících chorob dřevin rostoucích mimo les,

Tab. 1. Přehled zvláště chráněných území v ČR podle kategorií k 31. 12. 2004

Kategorie	Počet	Výměra [ha]	Podíl na území ČR [%]
Národní parky	4	119 549,00	1,52
Chráněné krajinné oblasti	24	1 042 517,00	13,22
Národní přírodní památky	103	2 729,85	0,03
Národní přírodní rezervace	110	28 017,43	0,36
Přírodní památky	1 189	27 264,24	0,35
Přírodní rezervace	772	36 150,14	0,46
M-ZCHÚ na území VCHÚ	655	50 630,08	0,64
ZCHÚ celkem	2 202	1 205 597,58	15,32

M-ZCHÚ – maloplošná zvláště chráněná území, VCHÚ – velkoplošná chráněná území, ZCHÚ – zvláště chráněná území

potlačování eroze vlivem hospodaření, odstraňování torz nefunkčních technických zařízení, likvidace nepovolených skládek na pozemcích ve správě CHKO, NP a AOPK ČR,

- opatření podporující podstatu předmětu ochrany (kosení a extenzivní pastva luk, péče o památné stromy, záchranný programy ohrožených druhů rostlin a živočichů, podpora genobank),
- opatření směřující k obnově vyvážených rybníčních ekosystémů (změna druhové skladby a hustoty rybí obsádky, ochrana vodní vegetace, letnění a zimnění rybníků, účelové snižování hladiny rybníků pod úroveň stálého nadržení,
- podpora přírodě blízkého hospodaření v lese (stimulování podrostního a výběrového způsobu hospodaření, změna druhové a prostorové skladby lesa, zajištění osiva a sadebního materiálu místně původního pro umělou obnovu lesa, ponechávání mrtvého dřeva v NPR, PR a prvních zónách CHKO a vybraných NP (Němec, 2003).

Prostředky Programu péče o krajinu vynaložené na management chráněných území za období 1997 – 2004 přesahovaly 500 mil. Kč. Uvolňování prostředků z této kapitoly má vzestupný trend a jasně poukazuje na význam aktivní péče o předmět ochrany.

Škála vyhlášených chráněných území v ČR je rozmanitá co do rozsahu, kategorie, významu atd. Podrobnější popisy jednotlivých území včetně managementu lze najít i ve výpravných publikacích *Chráněná území ČR* (svazky I – XIII). Poslední díl této ediční řady obsahuje typizaci chráněných území (Mackovčín, Sedláček, 1999 – 2005). Vyhlášeny jsou území s ochranou geotopu, biotopu (lesního, lučního, stepního atd.), druhové lokality nebo území s jiným specifickým předmětem ochrany.

Kosení a pastva v NPP Dunajovické kopce umožňují zlepšit podmínky pro existenci zvláště chráněných druhů rostlin. Foto: P. Slavík

Příklady managementových zásahů

Několik příkladů managementových zásahů do prvních zón národních parků, chráněných krajinných oblastí a maloplošných zvláště chráněných území nacházejících se jak v rámci velkoplošných chráněných území, tak mimo ně (Kender, 2004), ilustruje aktivní péči o krajinu po r. 1989.

- **Revitalizace rašeliniště Soumarský most v NP Šumava** (k. ú. Volary v okrese Prachatice) se realizovala r. 2002 s celkovými náklady přes 3,5 mil. Kč.

Vltavský luh je jedinečným komplexem údolních vrchovišť, zpočátku kterých je Soumarský most s rozlohou 90 ha jedinou lokalitou, na které se rašelina průmyslově těžila již od 60. let. Jde o jedno z nejrozsáhlejších rašelinišť, které bylo intenzivně odvodněno a vytěženo, zbytková mocnost rašeliny se pohybuje od 0 do 3 m. Projekt revitalizace této lokality se řešil ve spolupráci s Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích, která se zabývala zjištěním aktuálního stavu vegetace a ověřením některých revitalizačních postupů.

- **Obnova prostředí pro reprodukci perlorodky na Lučném potoce** (národní přírodní památka) v okrese Cheb (k. ú. Pastviny u Studánky) probíhala v letech 1996 – 1999 s celkovými náklady 2,5 mil. Kč.

Výstavba polopřirozeného odchovného zařízení perlorodky říční (*Margaritifera margaritifera*) v délce 287 m se uskutečnila z důvodu vysoké úmrtnosti její původní populace v minulosti. Stav biotopu svou nedostatečnou úživností neumožňoval přirůstání mladších ročníků. Realizovaly se terénní úpravy spočívající ve vytvoření šterkového lože na ploše budoucího meandrování, na které bylo do dřevěného bednění vytvářeno vlastní koryto s pokryvnou zemínou, břehovou úpravou, osetím břehových částí a technické zázemí.

- **Revitalizace odstavených ramen Lužnice v CHKO Třeboňsko** (k. ú. Ponědražka, Ponědraž v okrese Jindřichův Hradec) probíhala v letech 1997 – 1999 s finanční podporou 5,89 mil. Kč.

Čtyři degradující odstavená ramena Lužnice v severní části CHKO Třeboňsko o celkové délce 1,5 km, které jsou pozůstatkem říčních meandrů původního toku drasticky napřímeného v první polovině 20. století, byla pročištěna od nánosů a novými přírodnými kanály s napouštěcími a vypouštěcími objekty trvale napojena na hlavní tok. Zároveň se uskutečnily zdravotní probírky i dosadba břehových porostů původními druhy dřevin. Pozitivní vliv revitalizace se projevuje v trvalém zarybnění ramen. Kontrolními odlovy se zjistilo, že v prvním roce po akci zde žilo 19 druhů ryb. V oblasti ramen pravidelně loví vydra říční (*Lutra lutra*) a vyskytuje se zde ledňáček říční (*Alcedo atthis*).

- **Zásahy do vřesoviště na jihovýchodním okraji NP Podyjí** (k. ú. Havraníky, Popice) probíhaly v letech 1994 – 2001. Od r. 1994 každoročně 2 mil. Kč.

Tato vřesoviště jsou jedinečná svým výskytem na suchém stanovišti a zastoupením mnohých vzácných druhů rostlin a živočichů. V minulosti byla udržována tradičními způsoby hospodaření: především pastvou ovcí a koz, kosením, příležitostným rozoráváním či vypalováním porostů. Během první poloviny 20. století však byla opouštěna a začala zarůstat keři a mladými osikami (*Populus tremula*), borovicí lesní (*Pinus sylvestris*) a trnovníkem akátem (*Robinia pseudacacia*), expanzivně se rozšířil ovsík vyvýšený (*Arrhenatherum elatius*) a třtina křovištní (*Calamagrostis epigejos*). Zániku cenných společenstev lze předejít pouze obnovením tradičních metod ohospodařování. Díky finanční podpoře MŽP ČR se od r. 1994 mohly rozběhnout managementové zásahy – kosení a likvidace nežádoucích dřevin. V r. 1996 byla znovu zavedena pastva ovcí, r. 2001 se jich zde páslo 150. V současné době se pravidelně jednou až dvakrát ročně kosí cca 40 ha vřesovišť, intenzivní likvidace akátu probíhá na 7 ha. Na monitorovacích plochách se pokusně sleduje regenerace vřesu vypalováním nebo narušením půdního povrchu.

Uvedené příklady managementu jsou jenom zlomkem toho, co se každoročně uskuteční ve VCHÚ a MZCHÚ. Nevěnovali jsme zde osobitnou pozornost managementu území NATURA 2000 dle zákona č. 218/2004 Sb. Seznam evropsky významných lokalit vyšel nařízením vlády č. 132/2005 ze dne 15. 4. 2005 a zahrnuje 863 lokalit a 38 ptačích oblastí. Směrnice Rady 79/409 EHS ze dne 2. 4. 1979 o ochraně volně žijících ptáků zahrnuje ochranu, regulování a péči o ně a stanoví pravidla pro jejich využívání. Stejně tak Směrnice Rady 92/43/EHS ze dne 21. května 1992 o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin. Cílem obou směrnic je nezhoršovat dochovaný stav.

Pro ČR jsou rozpracovány materiály, jejichž snahou je kategorizace území podle definování cílového stavu na lokalitě. Tomu bude u daného typu chráněného území odpovídat i managementová opatření, popřípadě úplné vyloučení zásahu, např. v pralesních rezervacích. Tato cesta sjednocení postupu ochrannářského managementu na stanovištně shodných lokalitách povede nejen k lepší komunikaci s hospodáři, ale zásadním způsobem odstraní subjektivní názor zpracovatele plánu péče.

* * *

Povinnost systematické péče o biologickou rozmanitost všech forem života a, samozřejmě, o neživé složky přírody a krajiny, se nevztahuje jen na profesionální

Jedno z revitalizovaných ramen Lužnice v CHKO Treboňsko

ochránce přírody, ale měla by být obecnou povinností vyplývající z pozitivního vztahu člověka ke svému okolí (Míchal, Petříček a kol., 1999). I když duchovno a estetické cítění pro okolí, a především pro rodné místo, se vytrácí z našich srdcí a začíná převažovat honba za hmotnými statky, zůstává, a snad i zůstane, dostatečný počet těch zvelebovatelů naší krajiny (včetně nutných finančních prostředků), jež se postarají o zachování její biodiverzity.

Literatura

- Kender, J. (ed.): Voda v krajině. Praha : vyd. Consult pro MŽP a AOPK ČR, 2004, 207 s.
- Mackovčín, P., Sedláček, M. (eds.): Chráněná území České republiky. Svazek I. – XIV. Praha : AOPK ČR a Ekocentrum Brno, 1999 – 2005.
- Míchal, I., Petříček, V. a kol.: Péče o chráněná území II. Lesní společenstva. Praha : Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1999, 714 s.
- Němec, J. (ed.): Krajinotvorné programy. Sborník referátů z konference v Průhonicích. Praha : ZO ČSOP, pro MŽP a AOPK ČR. Praha, 2003, 124 s.
- Petříček, V. a kol.: Péče o chráněná území I. Nelesní společenstva. Praha : Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1999, 456 s.
- Zásady pro kategorizaci chráněných území na základě managementu. Vydalo Ministerstvo životního prostředí v edici Planeta, Praha, 2000, 20 s.

Mgr. Peter Mackovčín, Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, úsek ekologie krajiny a lesa, Lidická 25/27, 657 2 Brno, peter_mackovcin@nature.cz